

Inleiding: de sociale constructie van Leo d'Anjou

Dick Houtman, Jan Berting, John van Male en Bram Steijn

1. Inleiding

Een Theoderick Arnoldus heeft een andere sociale achtergrond dan een Johnny of een Anita. Een Bep, een Bets of een Greet is van een vroeger bouwjaar dan een Lars, een Tim, een Anouk of een Lisa. Wie begin jaren zestig is geboren, zal zich gedurende de rest van zijn of haar leven omringd weten door Peters, Jacquelines en Moniques. Hij of zij zal het niet in het hoofd halen om de eigen kinderen namen als August, Truus of Rudolf te geven. Namen als Dolf en Adolf moeten in Nederland in de naoorlogse generatie helemaal met een lampje worden gezocht, terwijl de koers van de naam Osama in diverse Islamitische landen sinds 11 september 2001 juist fors is gestegen.

Waar bepaalde namen horen bij specifieke sociale milieus en tijdvakken, laten sociale en culturele scheidslijnen, alsmede de gang van de geschiedenis, zich kortom tot op zekere hoogte reconstrueren aan de hand van de voornamen die voor kinderen worden gekozen. Hiermee is het kiezen van een voornaam geen strikt persoonlijke aangelegenheid, maar in aanzienlijke mate een sociaal proces. Dat blijkt reeds uit het feit dat de namen Johnny en Anita, liefst in combinatie, niet alleen worden gebruikt om specifieke personen aan te duiden, maar ook om te verwijzen naar een sociaal type dat iedereen op hoofdlijnen kan schetsen.

Dit soort verschijnselen fascineert Leo d'Anjou in hoge mate. De manier waarop schijnbaar persoonlijke beslissingen, zoals het geven van namen aan pasgeborenen, welbeschouwd helemaal geen volledig autonome keuzen zijn. De manier waarop mensen via gedeelde definities van de situatie het sociale leven (re)produceren. En, uiteraard, de manier waarop dergelijke collectieve definities van de situatie onder bepaalde omstandigheden veranderen, waardoor processen van sociale verandering in gang worden gezet. Het bestuderen van deze collectieve processen van zingeving of betekenisverlening, in de sociologie aangeduid als 'de sociale constructie van de werkelijkheid', neemt in Leo's werk een centrale plaats in. Daarom richten wij ons in deze inleiding onder de titel 'de sociale constructie van Leo d'Anjou' op enkele ons inziens typerende kenmerken van Leo d'Anjou als collega en als socioloog.

Socioloog in hart en nieren als hij is, zou dit zonder twijfel ook de door Leo gekozen aanpak zijn. Het wellicht meest fundamentele sociologische leerstuk is immers dat een 'zelf' zonder het sociale leven niet kan bestaan. Het is daarom sociologisch naïef om te geloven dat iemand adequaat

zou kunnen worden gekarakteriseerd door alle sociale en culturele invloeden van hem of haar 'af te pellen' en vervolgens wat overblijft te beschrijven als de 'ware' of 'echte' aard van de betreffende persoon. Sociologen geloven niet dat mensen, 'gezuiverd' van sociale en culturele invloeden, überhaupt nog iets zouden kunnen zijn dat als mens herkenbaar is. Mensen hebben helemaal geen 'echt' of 'waar' zelf, dat aan het sociale leven voorafgaat of dit overstijgt. Sterker nog: het geloof dat een 'zelf' los van het sociale leven wél zou bestaan, vormt het centrale post-Christelijke religieuze leerstuk in hedendaagse laatmoderne samenlevingen (Aupers et al., 2003).

Centraal in deze inleiding staan daarom de professionele en wetenschappelijke ambities, rolopvattingen en waarden die Leo d'Anjou drijven. Hoewel deze dus niet strikt persoonlijk zijn of door hemzelf zouden zijn 'uitgevonden', is hun specifieke constellatie wel bijzonder. Ze definiëren in onderlinge samenhang Leo's uniciteit als collega en als socioloog.

Wij starten met een schets van de typering van Leo die desgevraagd naar voren worden gebracht door degenen die hebben bijgedragen aan dit boek en door anderen die hem in de loop der tijd goed hebben leren kennen. Vervolgens richten wij ons op een karakterisering van zijn wetenschappelijke werk, waarna wij tenslotte de verdere opbouw van dit boek schetsen.

2. Leo d'Anjou als collega

2.1. Een loyale bruggenbouwer

Degenen die jarenlang aan de Erasmus universiteit in Rotterdam met Leo hebben samengewerkt, typeren hem desgevraagd als 'bruggenbouwer', 'loyaal', 'hulpvaardig', 'collegiaal', 'behulpzaam' en 'zorgzaam'. Allemaal termen die duidelijk maken dat Leo geen calculerende ras-individualist is. Hij beoordeelt relaties met anderen niet in termen van het persoonlijke eigenbelang ('Wat heb ik aan hem of haar bij het realiseren van mijn eigen doelstellingen?'). Hij hecht aan het samenbrengen en -houden van individuen tot een geheel dat meer is dan de som der delen. Niet alleen vanwege de gezelligheid, maar ook omdat dit een ieder steun biedt bij problemen en tegenslagen en omdat het hen in staat stelt om, gesteund door de anderen, het beste uit zichzelf te halen en anderen daarvan weer te laten meeprofiteren. Deel uitmaken van een onderzoeksgroep, waarin men het op het persoonlijke vlak goed met elkaar kan vinden en bereid is om elkaar intellectuele steun te verlenen, is iets waarvan Leo het belang inziet. En daarbij is de gedachte dat dergelijke groepen 'vanzelf' zullen ontstaan hem vreemd. Het sociale leven, zo is zijn overtuiging, vraagt om persoonlijke inzet en vereist periodiek onderhoud. Het moet worden beschermd tegen individuele ambities en calculaties die de zo broodnodige collectieve arrangementen dreigen te ondermijnen.

Het is dan ook in hoge mate de verdienste van Leo dat rond 1990 een onderzoeksgroep kon worden geformeerd onder de naam *Centrum voor Maatschappelijke Transformatie en Technologie* ('CMTT'). Het was Leo, meer dan wie ook, die zich hiervoor vanaf het prille begin heeft ingezet. Met toewijding verrichtte hij veel van het broodnodige organisatie werk, zorgde dat de boel in

beweging bleef, bereidde vergaderingen consciëntieus voor en was immer bereid om wie daaraan behoefte had advies of commentaar te geven. En Leo's adviezen komen ook ongevroegd. Wie met hem samenwerkt, treft in zijn postvak regelmatig kopieën aan van inhoudsopgaven, boekbesprekingen, hoofdstukken of artikelen, voorzien van één van zijn onvermijdelijke gele stickertjes met de korte mededeling dat 'dit wellicht interessant voor jou is'.

Reeds in de voorganger van de CMTT-onderzoeksgroep, de toenmalige vakgroep Algemene Sociologie, speelde Leo als universitair hoofddocent een belangrijke organisatorische rol, bijvoorbeeld bij het wegnemen van soms gespannen verhoudingen met de rest van de faculteit. En ook als lid van de facultaire gemeenschap nam hij zijn bestuurlijke en organisatorische verantwoordelijkheden. In de periode 1985-1988, bepaald niet de gemakkelijkste periode in de geschiedenis van de faculteit, maakte hij deel uit van het bestuur van de Faculteit der Sociale Wetenschappen. De opleidingen Sociologie en Politicologie werden destijds met opheffing bedreigd in het kader van de operatie 'Selectieve Krimp en Groei' (SKG). Hoewel het uiteindelijk mogelijk bleek om de opleiding Sociologie voor Rotterdam te behouden, zij het in afgeslankte vorm, benadrukt Leo steevast de prijs die hiervoor moest worden betaald.

Leo weet dat effectief besturen vereist dat men onderling vertrouwen schept en dat men mensen overtuigt om mee te werken aan noodzakelijk geachte koerswijzigingen. Zo kennen de meeste auteurs in dit boek Leo dan ook als bestuurder: als de actieve spil van de CMTT-onderzoeksgroep, zowel voor als achter de schermen. Dat Leo, samen met Ton Bernts, de redactie op zich nam van het eerste gemeenschappelijke boek van de onderzoeksgroep, *Presteren en verdelen in Nederland: Over individuele belangen en maatschappelijke solidariteit* (d'Anjou en Bernts, 1991), is dan ook niet verbazingwekkend. Zeker niet wanneer men zich de thematiek van dit boek realiseert, namelijk die van de onvermijdelijke spanningen tussen het belang van solidariteit en gemeenschapszin enerzijds en de noodzaak individuen hierdoor niet te laten inslapen of vermorzelen anderzijds. Daarmee gaat het boek over een thematiek die Leo ook persoonlijk ter harte gaat. Leo heeft er nooit twijfel over laten bestaan dat hij veel belang hecht aan de bescherming van het sociale, dat zo gemakkelijk in het gedrang komt onder druk van expanderende marktverhoudingen en individuele ambities.

Vaste prik in de toenmalige onderzoeksgroep waren formele en informele bijeenkomsten, waarbij Leo zo niet de belangrijkste initiator, dan toch in ieder geval prominent van de partij was. Hij kan tot op de dag van vandaag met zichtbaar plezier anekdotes ophalen uit de geschiedenis van de onderzoeksgroep en zijn voorganger, de vakgroep Algemene Sociologie. Zo is er de scène waarin een goed gemutst gezelschap van zo'n tien personen een restaurant in het Rotterdamse havengebied verlaat en zich, bijgelicht door het flauwe schijnsel van enkele lantaarnpalen, naar de kade begeeft. Daar houdt het gezelschap halt. De gesprekken stokken en één der aanwezigen neemt op plechtige wijze het woord. Na enkele minuten, waarin zijn toespraak soms wordt doorbroken door hilariteit, wordt iets wits in het water geworpen. Opnieuw hilariteit. Het voorwerp zinkt niet gelijk, maar blijft nog even drijven, alvorens voorgoed in de donkere diepte te verdwijnen.

Het feestelijk middelpunt van deze plechtigheid was het oude kofffiezetapparaat van de vakgroep Algemene Sociologie dat jarenlang dienst gedaan had als het sociale ontmoetingspunt van de vakgroep. Men kon er even ontsnappen aan het wetenschappelijke werk, waarbij vaak interessante discussies werden gevoerd. Precies op de dag, ergens aan het eind van de jaren tachtig, dat de vakgroep Algemene Sociologie werd opgeheven om op te gaan in een nieuwe overkoepelende vakgroep Sociologie, blies dit kofffiezetapparaat, dat in de collectieve beleving sinds mensenheugenis zijn trouwe diensten had bewezen, de laatste adem uit. Van het éne op het andere moment. Toeval? Het moet haast wel, maar tegelijkertijd kan het haast niet. Toch heeft bij ons weten niemand het die laatste dag welbewust onklaar gemaakt. Het stopte er gewoon mee. Helemaal uit zichzelf. Alsof het zich realiseerde dat dit het geëigende moment was om na jaren trouwe dienst het tijdelijke voor het eeuwige te verwisselen. En wat ligt dan meer voor de hand dan het na een gezellig etentje, diezelfde avond belegd om de laatste dag van het bestaan van de vakgroep luister bij te zetten, plechtig te danken voor jaren van trouwe dienst en het vervolgens te geven waarop het recht heeft: een heus zeemansgraf (door Leo sindsdien oneerbiedig aangeduid als zijn 'afzinken' in de Rotterdamse haven)?

Zoals iedere groep had ook de vakgroep Algemene Sociologie en de latere onderzoeksgroep CMTT een gedeelde geschiedenis, rituelen en anekdotes, die de individuele leden aaneensmeedden. Toch begon de groep midden jaren negentig uit elkaar te vallen. Daarvoor waren verschillende oorzaken. In de eerste plaats uiteraard het feit dat de (toen nog) jonge onderzoekers één voor één promoveerden en uitzwermden. Marco de Witte naar Bedrijfskunde in Groningen, Ton Bernts naar het KASKI, René Moelker eerst naar het KIM en vervolgens naar de KMA, Peter van der Parre via een korte tussenstop bij een adviesbureau naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en Freek de Meere via het Landbouw-Economisch Instituut en de Vrije Universiteit Amsterdam naar het Verweij-Jonkerinstituut. Anderen bleven weliswaar verbonden aan de Erasmus Universiteit, maar begonnen hun eigen onderzoeksagenda's en netwerken tot ontwikkeling te brengen: Bram Steijn op het terrein van de arbeids- en organisatiesociologie, Dick Houtman op dat van de cultuur-, politieke en godsdienstsociologie en Peter Mascini op het raakvlak van rechtssociologie en organisatiesociologie. Jan Berting, als hoogleraar verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van de onderzoeksgroep, ging in 1995 met pensioen en verkoos daarbij Le Frioul in 'la douce France' als zijn nieuwe woonplaats. En Leo zelf, tenslotte, opteerde midden jaren negentig – tijdens een reorganisatie - vrijwillig voor vervroegde uittreding, maar bleef wel via een gastvrijheidsvereenkomst verbonden aan de vakgroep Sociologie. Ook hij trok zich daarmee steeds meer terug op zijn persoonlijke onderzoeksprogramma.

Een tweede oorzaak van het uiteenvallen van de CMTT-onderzoeksgroep, wat minder duidelijk aanwijsbaar, was dat de groepsvorming zelf zijn perverse effecten begon op te roepen. Eén van die interessante tragedies van het sociale leven is immers dat een succesvol streven naar groepsvorming weliswaar bepaalde verschillen en tegenstellingen opheft, maar daarmee tegelijkertijd en onvermijdelijk andere creëert of intensificeert. De grenzen met anderen, die hierdoor

in de rol van ‘buitenstaander’ terechtkomen, worden aangescherpt, het wordt voor nieuwkomers moeilijk om ‘in te burgeren’ in de reeds bestaande groep en sommige groepsleden beginnen, mede daardoor, het lidmaatschap als benauwend te ervaren. Zij beginnen zich eraan te storen wanneer zij als individu door buitenstaanders worden aangesproken als ‘jullie’ en wanneer andere groepsleden spreken over ‘wij’. Midden jaren negentig was dat met de CMTT-groep aan het gebeuren, juist toen en doordat voelbaar en zichtbaar dat deze club écht bestond – dat wil zeggen veel méér was dan een papieren bureaucratische constructie. Na het vertrek van velen in het midden van de jaren negentig bleek het dan ook moeilijk om anderen te betrekken bij het produceren van een volgend gemeenschappelijk boek. De animo was er bij verschillende collega’s wel degelijk, maar na verloop van tijd haakten zij toch één voor één af. Bovendien hadden ook nieuwkomers soms het gevoel niet helemaal voor vol te worden aangezien, maar er een beetje los bij te bungelen. De CMTT-onderzoeksgroep is kortom in zekere zin ook het slachtoffer geworden van haar eigen succes.

Maar hoe dit alles ook zij: in de eerste helft van de jaren negentig heerste een intellectueel stimulerende en sociaal aangename sfeer binnen deze onderzoeksgroep, waarbij velen van degenen die aan dit boek hebben bijgedragen garen hebben gesponnen. Wie destijds als onervaren onderzoeker aan een proefschrift begon te werken, trof hier het ondersteunende klimaat, waarin hij of zij zich in een paar jaar kon ontwikkelen tot zelfstandige onderzoeker. Wie bijvoorbeeld de dissertaties van Ton Bernts (1991), Bram Steijn en Marco de Witte (1992), René Moelker (1992) en Dick Houtman (1994) naast het bovengenoemde boek van D’Anjou en Bernts (1991) legt, kan constateren dat in dit boek een aantal kernideeën is neergelegd, dat later in een meer uitgewerkte vorm terugkeerde in hun dissertaties. Daarmee hebben de uitgebreide discussies in het kader van de voorbereiding van dit boek zeer bijgedragen aan de totstandkoming van deze proefschriften. In de hyper-individualistische, competitieve en vaak harde wereld die wetenschap heet, is het een voorrecht om als jonge en onervaren onderzoeker deel te mogen uitmaken van zo’n onderzoeksgroep. Met zijn grote inspanningen gericht op het functioneren van de MTT-groep, heeft Leo d’Anjou dan ook een onmisbare bijdrage geleverd aan de intellectuele vorming van deze en andere onderzoekers.

2.2. Maar ook een Pietje Precies

Het voorgaande is de meest naar voren gebrachte typering van Leo: de man die zich steeds heeft ingezet voor de gemeenschappelijke belangen, anderen tot steun was, en veel belang hechtte aan het scheppen en instandhouden van een goed intellectueel en sociaal klimaat. Andere veelvuldig gebruikte karakterisering van Leo zijn ‘degelijk’, ‘serieus’, ‘systematisch’, ‘grondig’, ‘doorzetter’, ‘gedisciplineerd’, ‘perfectionist’ en ‘veeleisend’. Deze termen verwijzen niet naar Leo’s betrokkenheid bij en steun aan zijn collega’s, maar veeleer naar zijn intellectuele rolopvatting. Leo is er namelijk de man niet naar om ‘zomaar’ iets te roepen, vinden of schrijven. Als bestuurder gaat hij zorgvuldig te werk. Hij weet wat hij wil en hij komt beslagen ten ijs. Hij heeft zijn huiswerk altijd goed gedaan en weet waar hij het over heeft. Als onderzoeker is hij al

even grondig. Losse, impressionistische stukjes met wat aardige kwinkslagen en leuke anekdotes schrijft hij niet. Leo levert geen ‘verhaaltjes’ af, maar slechts systematische analyses, waartegen meestal ook niet zo gek veel meer valt in te brengen.

Leo kiest niet graag voor de weg van de minste weerstand. Soms grenst zijn grondigheid aan perfectionisme. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de manier waarop hij als onderzoeker omgaat met de resultaten van een factoranalyse. Dat is typisch zo’n analysetechniek die de onderzoeker, slechts gesteund door een woud van elkaar niet zelden tegensprekende vuistregels, voor allerlei keuzeproblemen stelt. Als de resultaten van een factoranalyse bijvoorbeeld zowel een oplossing met één factor als een oplossing met twee factoren toelaten, dan zullen de meeste onderzoekers gewoon kiezen wat hen het beste uitkomt. Verwachtte men er op theoretische gronden twee, dan kiest men dus die met twee, en verwachtte men er één, dan kiest men die met één. Als drie van tien variabelen, tegen de verwachting in, niet hoog laden op dezelfde factor als de zeven resterende, dan zullen de meeste onderzoekers deze drie gewoon weggooien en zonder veel verdere omhaal een schaal construeren uit de zeven resterende. Dit soort pragmatisme zal men bij Leo niet snel tegenkomen. Het grenst in zijn ogen aan intellectuele gemakzucht en aan het onvoldoende serieus nemen van de sociale werkelijkheid. Onverwachte onderzoeksbevindingen, ook als ze niet stroken met de eigen theoretische veronderstellingen, moet men in Leo’s optiek serieus nemen. Men moet ze niet op een zijspoor naar Siberië manoeuvreren door ze weg te redeneren of ze zelfs gewoon helemaal onvermeld laten. Hiermee maakt Leo het zichzelf als onderzoeker natuurlijk lastig. Maar anderzijds vergroot hij zo natuurlijk wel de kans op serendipiteit: de kans iets aan te treffen dat anders, mooier en welbeschouwd ook belangrijker is dan waarnaar men eigenlijk op zoek was – ‘Looking for a needle in a haystack and finding the farmer’s daughter’, zoals dit principe ooit treffend is omschreven.

Leo is echter niet alleen als bestuurder en als onderzoeker zorgvuldig, maar eigenlijk in alle denkbare opzichten. Hij is allergisch voor taalfouten in zijn stukken, is zonder problemen bereid om een paar honderd brieven met een uitnodiging voor een conferentie met de hand te ondertekenen, aarzelt niet om de marges of de regelafstand van een door hem op te maken boek tot op de millimeter nauwkeurig uit te mikken en kan zich oprecht verdiepen in de vraag hoe men ‘hij/zij’ nu eigenlijk precies vertaalt in het Engels. Is dat ‘he/she’, ‘she/he’ of ‘s/he’? Of misschien nog iets heel anders? Voor de liefhebbers: het goede antwoord is volgens Leo (en dus kunnen we er veilig van uit gaan dat het ook echt zo is) ‘s/he’. Leo streeft naar perfectie en wil geen half werk doen. En daarbij telt uitdrukkelijk niet alleen de inhoud, maar ook de vorm. Zo had hij destijds op zijn kamer een oude laserprinter staan, door hem voorzien van de koosnaam ‘Betsy II’. Met die printer produceerde hij teksten die er anders – uiteraard mooier, volgens Leo tenminste – uitzagen dan die, die met de standaardinstellingen uit de gemeenschappelijke printer rolden. Ze waren direct te herkennen als teksten van Leo, zelfs wanneer zijn naam er niet op stond: met een wat kleinere letter, maar een gelijke, of misschien zelfs nog wat grotere, regelafstand.

2.3. *Leo als criticus*

Daarmee combineert Leo twee zeer te waarden eigenschappen. De eerste heeft iets Katholieks (het groepsleven is belangrijk en het individu dient zich daarvan rekenschap te geven) en de tweede iets Protestants (het individu dient te woekeren met zijn talenten en is uiteindelijk alleen verantwoording schuldig aan God). Het behoeft geen betoog dat beide eigenschappen waardevol zijn, niet in het minst in de context van de collegiale verhoudingen. Wie wil dat immers niet? Een behulpzame collega die prijs stelt op goede verhoudingen en tegelijkertijd eerlijk, principieel en recht door zee is? Maar uiteraard zijn deze zaken niet altijd even gemakkelijk te combineren. In de ogen van de Protestant is de Katholiek immers een karakterloze en onbetrouwbare draaikont: iemand die openlijke conflicten liever uit de weg gaat en daarom 'ja' zegt, maar vervolgens achter iemands rug toch 'nee' doet. Omgekeerd is in de ogen van de Katholiek de Protestant een scherpslijper. Iemand die niet kan relativiseren en zichzelf en anderen uitlevert aan een dictatuur van onwrikbare principes en perfectionisme. Daarom is het interessant om bij twee typen situaties nader stil te staan: situaties waarin Leo's 'Katholieke' zelf en zijn 'Protestantse' zelf met elkaar in conflict raken en situaties waarin ze juist in elkaars verlengde komen te liggen en elkaar versterken.

Beide 'zelden' kunnen met elkaar in conflict raken wanneer men hem vraagt om zijn oordeel te geven over de kwaliteit van een wetenschappelijk werkstuk dat hij slecht vindt. Omdat Leo er de man niet naar is om zich er dan met een jantje-van-leiden vanaf te maken en omwille van de lieve vrede maar te gaan verkondigen dat hij zoiets 'goed' of 'interessant' vindt. Als Leo iets goed of interessant vindt, dan zegt hij dat, maar als hij iets waardeloos vindt, dan zegt hij dat ook. Erg plezierig voelt hij zich daar niet onder, wat volstrekt begrijpelijk is, gegeven het belang dat hij hecht aan goede sociale verhoudingen. Maar in tegenstelling tot veel anderen, die dergelijke situaties maar liever uit de weg gaan, geeft Leo altijd het hem gevraagde oordeel, ook wanneer dat negatief is. Hij heeft voelt ook weinig behoefte om zijn boodschap zo in te kleden, dat de indruk zou kunnen ontstaan dat hij het 'toch wel aardig' vindt. Vrijwel altijd is het bovendien verspilde moeite om te proberen hem te overtuigen van de redelijkheid van een standpunt dat hij niet deelt. Leo doet, zoals gezegd, zijn huiswerk immers altijd goed. Hij weet wat hij vindt en hij weet ook waarom hij dat vindt. Omdat hij niet 'zomaar' iets vindt, is het ook niet gemakkelijk hem van zijn mening af te brengen. Uiteraard hoeft dat ook helemaal niet. Leo zelf zal zich in de regel echter tot het uiterste inspannen om degene met wie hij van mening verschilt van de juistheid van zijn eigen standpunt te overtuigen. Wie dus zo onverstandig is om Leo te laten weten het over iets belangrijks met hem grondig oneens te zijn, weet wat hij kan verwachten. Hij wordt achtervolgd door literatuursuggesties, kopieën van artikelen (steevast voorzien van één van Leo's gele stickertjes) en uitgebreide e-mails, die allemaal onontkoombaar zijn gelijk zouden aantonen. Wie vervolgens te kennen geeft niet overtuigd te zijn, krijgt gewoon een volgende vracht reacties van Leo's zijde. Men krijgt onder invloed van deze wassende stroom 'spam' gemakkelijk het verontrustende gevoel sluipenderwijs een zwart gat te worden binnengezogen, waaruit geen ontsnappen meer mogelijk is. Leo bijt zich vast als een pitbull om vervolgens niet meer los te laten. Ook dat is typisch Leo.

Natuurlijk kan deze eigenschap soms irritant zijn en ook de goede verhoudingen wel eens op scherp zetten – zeker wanneer men er zelf geprikkeld op reageert. Maar irritant of niet, dit is natuurlijk wel hoe wetenschap behoort te werken. Zonder meningsverschillen en zonder de bereidheid om ze op te zoeken en het eigen standpunt op het scherpst van de snede te verdedigen, houdt wetenschap welbeschouwd immers op wetenschap te zijn. Zij gaat dan geleidelijk over in een soort zelfgenoegzaam sektarisme, waarin wat men gelooft wordt verward met wat waar is en waarbij de communicatie met andersdenkenden eenvoudigweg wordt opgeschort. Uiteraard kan dat toch ook niet de bedoeling zijn. Er zijn in de sociale wetenschappen immers al genoeg eilandjes van gelijkgestemden, waarop men elkaar vriendelijk over de bol aait, elkaars papers reuze ‘stimulating’ vindt en zich zelfgenoegzaam wentelt in het warme bad van het eigen gelijk.

Of zo'n neiging om zich terug te trekken in een kring van intellectueel gelijkgestemden nu voortkomt uit domheid, uit luiheid, of simpelweg uit tijdgebrek, doet er niet eens zoveel toe. Waar het om gaat, is dat Leo's vasthoudende kritiek wetenschappelijk onmisbaar is. Het zou dan ook onjuist zijn om Leo's soms ongezouten kritiek op het werk van collega's en zijn vasthoudende debatteerstijl kwalijk te nemen. Welbeschouwd is het eerder een compliment waard. Aan collega's die bij alles, ongeacht hun feitelijke kwaliteitsoordeel, ‘Tjakka!’ en ‘Briljant!’ roepen, heb je immers weinig. Men moet er van op aan kunnen dat een collega aan wie men zijn mening vraagt, ook zijn eerlijke oordeel geeft.

2.4. *‘Serious play’*: Leo in zijn element

Wanneer Leo's ‘Protestantse’ zelf en zijn ‘Katholieke’ zelf in elkaars verlengde liggen en elkaar versterken, treffen wij een Leo die helemaal in zijn element is. Dat is bijvoorbeeld het geval in geanimeerde discussies tijdens borrels, recepties en etentjes. Zeker wanneer ze gaan over zaken die eigenlijk niet zo belangrijk zijn, levert de vasthoudendheid waarmee hij ze desondanks voert, hilarische momenten op. Het lijkt er op dat Leo's typische vasthoudendheid in dergelijke discussies nog geprononceerder is dan normaal. Hij lijkt zich ten volle te realiseren dat hij zich in dergelijke gevallen ongegeneerd kan laten gaan zonder dat dit scheve gezichten oplevert. Sterker nog: hij lijkt zich ook het komisch effect hiervan te realiseren en dat doelbewust te exploiteren. Dit levert kostelijke gedachtewisselingen op, waarin alle betrokkenen – Leo zelf zo goed als alle anderen – zich prima amuseren en waarin de onderlinge banden in een paar uur tijd weer voor weken worden aangehaald.

Eén van Leo's typische stokpaardjes is bijvoorbeeld het gegeven waarmee deze inleiding opende. Aangemoedigd door een paar biertjes wil Leo daar dan ook nog best een schepje bovenop doen en ook allerlei karaktertrekken en uiterlijke kenmerken in zijn beschouwingen betrekken. Hij kan dan bijvoorbeeld met een stalen gezicht, alsof hij er jarenlang onderzoek naar heeft gedaan, beweren dat iedereen weet dat Heleens blond zijn en Marga's donker. Of dat Harry's een lichte neiging tot corpulentie hebben, vaak een brilletje dragen en bovendien van hun hart geen moordkuil maken, opgeruimde types zijn en graag verkeren in gezelschap van anderen. Het gesprek ontspint

zich vervolgens op dezelfde manier als een wetenschappelijke discussie: dergelijke stellingen worden geconfronteerd met empirische voorbeelden – concrete Heleens, Marga's of Harry's – die er al dan niet mee in overeenstemming blijken te zijn. Maar het amusante verschil met een serieuze wetenschappelijke discussie is dat men bij een overtuigend tegenvoorbeeld niet *per se* behoeft te concluderen dat dus de stelling onhoudbaar is. Het kan immers ook nog zo zijn dat de blonde Marga die als tegenvoorbeeld wordt opgevoerd 'eigenlijk' geen 'echte' Marga is. Haar ouders hebben haar in dat geval destijds gewoon de verkeerde naam gegeven. Zij hadden een andere moeten kiezen (Heleen bijvoorbeeld).

Dergelijke 'misfits' tussen voornaam en type, zo verkondigt Leo dan, zijn een probleem waarvan de ernst niet genoeg kan worden benadrukt. Dat bijvoorbeeld het naar verluidt grootste Nederlandse schaatstalent van vandaag de naam Jochem draagt. Een Jochem kán toch helemaal niet hard schaatsen, fietsen, of wat dan ook? Jochems zijn traag, verlegen en teruggetrokken ('wereldvreemd' is misschien wat al te sterk uitgedrukt). Bij dergelijke schrijnende discrepanties tussen voornamen en typen kiest Leo stevast voor de optie dat de naam niet klopt. Hij kan dan hartstochtelijk pleiten voor de instelling van een staatscommissie die bij het bereiken van een bepaalde leeftijd, ten eerste, zou moeten bepalen of iemand wel de juiste naam draagt en, ten tweede, indien sprake is van een 'misfit' een gezaghebbend advies zou moeten uitbrengen over een betere naam voor de betrokkene.

Hilarisch zijn dergelijke discussies vooral, wanneer men tegen alle verwachtingen in zonder enig probleem tot overeenstemming blijkt te kunnen komen. Bijvoorbeeld over het feit dat Harry Nak géén Harry is en Harry Potter ook al niet, omdat beide in feite Eduards zijn. En dat, merkwaardig genoeg, Harry Naks collega mijnheer De Groot juist weer wel een Harry is – net als Eduard Sjevardnadze overigens. Harry Vermeeghen: dat is een echte Harry, terwijl Henk Spaan alleen maar lijkt op een Harry, maar er zeker geen is. Hij is er niet ontspannen genoeg voor – teveel een zeurpiet, een klager en een ruziemaker. Daarom is Henk voor hem eigenlijk best een goede naam (hoewel hij er natuurlijk eigenlijk iets te dun voor is en ook beter zijn haar zou kunnen laten ontkrullen).

Uiteraard wordt men het er ook zonder problemen over eens dat het hebben van een 'verkeerde' naam voor de betrokkene niet altijd een probleem hoeft te zijn of verkeerd hoeft uit te pakken. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Herman Emmink, was Herman Brood helemaal geen Herman. Maar juist dat gegeven, de onmiskenbaar oubollige voornaam Herman – zeker in combinatie met de al even onmiskenbaar lullige achternaam Brood –, onderstreept dat de levensstijl van 'seks, drugs en rock and roll' méér is dan een zorgvuldig gecultiveerd imago. Wie, om een andere rockster van vaderlandse bodem te noemen, zich ooit met een naam als Barry Hay, zal nooit meer kunnen ontsnappen aan de verdenking dat hij zich graag anders wil voordoen dan hij werkelijk is. Met zo'n naam wordt men onvermijdelijk beschouwd als 'onecht', een 'aansteller' of 'iemand die zo nodig moet'. Met een naam als Herman Brood loopt men dat risico zeker niet. Die

naam benadrukt juist de authenticiteit van de manier van leven waarmee men wil worden geassocieerd.

Van dit mechanisme bestaan voorbeelden te over, uiteraard met name in de wereld van televisie, cabaret en theater. Wim van Rossum en Wim van Oorschot van het VPRO kinderprogramma 'Villa Achterwerk' bijvoorbeeld. Twee vlakke en kleurloze namen die eigenlijk iedereen wel kan hebben, worden hier vastgeplakt aan een paar volstrekt gestoorde idioten. Dat maakt hun gestoordheid nog leuker dan zij van zichzelf al is. Theater- en televisiemakers kiezen de namen van hun karakters kortom met zorg om dergelijke effecten te sorteren (denk bijvoorbeeld ook aan Jos, Edgar en juffrouw Jannie).

Dergelijke discussies tonen ons Leo d'Anjou volledig in zijn element. Met verve verdedigt hij dan zijn eigen stellingnamen en is hij continu op zoek naar het ultieme bewijs voor hun houdbaarheid. Tegelijkertijd bestrijdt hij de in zijn ogen waanzinnige stellingen van anderen fanatiek en schaterlacht hij om de soms geniale vondsten of al te doorzichtige pogingen tot immunisering van onhoudbare stellingen. Dergelijke discussies zijn zo leuk, omdat de grenzen tussen ernst en ironie volledig vervagen. Men wil het niet helemaal afdoen als onzin, want bepaalde correspondenties tussen namen en kenmerken van personen bestaan onmiskenbaar. Maar tegelijkertijd onderkent men, dat het oprekken van dit basisidee leidt tot volstrekt absurde beweringen.

Het resulterende discours lijkt veel op wat de antropologe Tanya Luhrmann (1989) 'serious play' noemt. Kenmerkend is dat men zich realiseert dat men zit te fantaseren en niets 'echt' kan bewijzen, maar er toch ook weer niet aan wil dat het alleen maar onzin is. Precies daarom is dit type discussies zo grappig: omdat de grens tussen werkelijkheid en fantasie er helemaal niet meer toe doet en de kluwen van ernst en ironie volstrekt onontwarbaar is. Waar de genoemde grens precies ligt, is immers volstrekt onduidelijk en meestal weet men ook niet hoe serieus de ander nu eigenlijk is wanneer hij een bepaalde stelling lanceert. Meent hij dat nu echt? Of neemt hij me in de maling? En wat heeft die unanieme overeenstemming over de houdbaarheid van absurde stellingen te betekenen? Zou dat dan soms waar zijn?! Of is het toch gewoon toeval? Dat moet toch haast wel? Of niet?

3. Leo d'Anjou als socioloog

3.1. De rechtssocioloog

Leo is niet alleen socioloog. Hij is in zijn wetenschappelijk loopbaan begonnen als jurist, maar al snel 'sociaal' jurist geworden (d.w.z. een jurist met duidelijke belangstelling voor de maatschappelijk functie van het recht) en was een van de vormgevers van wat tien de sociaal-juridische afstudeerrichting bij Rechtsgeleerdheid heette. Van daaruit is hij de sociologie ingerold met een duidelijke belangstelling voor het recht als product van en factor in de samenleving –

kortom een rechtssocioloog. Waarschijnlijk ligt in deze combinatie de oorsprong van zijn scepsis over de mogelijkheid om de werkelijkheid door middel van wetgeving en beleid te veranderen. Doordat wetgeving en beleid naar hun aard abstraheren van individuele gevallen, van concrete mensen van vlees en bloed, met hun overtuigingen, belangen, wensen en ambities, gelooft hij niet dat de werkelijkheid kan worden veranderd via het concipiëren en ten uitvoer brengen van wetgeving. Steeds heeft hij oog voor de discrepantie tussen de bestuurlijk-administratieve werkelijkheid en de werkelijkheid zoals mensen die beleven en ervaren. Wie zich hiervan als bestuurder niet bewust is, zal weliswaar leven in de illusie een verschil te maken door de wereld ten goede te veranderen, maar is tegelijkertijd naïef. Bestaat een discrepantie tussen de werkelijkheid van bestuur en beleid en de werkelijkheid die zij tracht te veranderen, dan zullen degenen die met rechtsregels of beleid worden geconfronteerd zich hiernaar immers niet zonder slag of stoot voegen. Zij zullen hierop dan veeleer op grond van hun eigen definities van de werkelijkheid reageren en de regels dus anders gebruiken dan bedoeld was of zich hier zelfs helemaal niets aan gelegen laten liggen en gewoon overgaan tot de orde van de dag.

Leo kan dan ook hoofdschuddend commentaar geven op de politieke waan van de dag en op overtrokken bestuurlijke ambities. Vooral aan twee overtuigingen kan hij zich oprecht storen. De eerste is de gedachte dat mensen iets werkelijk zullen gaan doen of laten, wanneer men uitvaardigt dat dit voortaan de bedoeling is. De tweede is de gedachte dat sub-optimaal functionerende instituties direct op de schop moeten. Men staart zich in dit laatste geval gemakkelijk blind op wat niet goed gaat, miskent wat wel goed gaat, en ziet bovendien over het hoofd dat precies dit laatste destijds hun primaire ontstaansgrond was. Het ingrijpend herstructureren van institutionele arrangementen leidt wat Leo betreft dan ook gemakkelijk tot het oplossen van bepaalde problemen door nieuwe te creëren.

Het misbruik van de WAO als een ‘verzilverde’ variant van de WW voor overtollig geraakte werknemers door werkgevers en vakbonden, de gedachte dat deregulering zonder problemen te realiseren zou zijn en dat het instellen van een hierop gerichte ‘ideeënbuss’ hieraan zou kunnen bijdragen (een stelling bij zijn dissertatie) en het geloof in de positieve gevolgen van de privatisering van publieke diensten: het zijn evenzovele gevolgen van zo’n naïef en overtrokken geloof in stuur- en beheersbaarheid. Wat Leo betreft is de relatie tussen ‘leefwereld’ en ‘systeem’, tussen ‘recht’ en ‘werkelijkheid’, zelden vrij van aanzienlijke spanningen. Bovendien is deze relatie bovendien vaak precies omgekeerd aan wat bestuurders graag geneigd zijn te geloven. Het is veelal niet het recht dat de werkelijkheid vormgeeft, maar de werkelijkheid die de randvoorwaarden definieert waarbinnen het recht zich kan bewegen zonder zijn legitimiteit en effectiviteit te verliezen. Waarom is destijds bijvoorbeeld de maximumsnelheid van 100 kilometer per uur op snelwegen verhoogd naar 120? Gewoon omdat niemand zich eraan hield. Wet- en regelgeving die te ver afwijkt van wat mensen juist en aanvaardbaar vinden, werkt gewoon niet.

Het recht is kortom het meest effectief wanneer het overbodig is: wanneer het in feite niet meer is dan een codificatie van in brede kring aanvaarde waarden en normen, die men ook zonder

dat ze in formele rechtsregels zijn vastgelegd wel navolgt. Leo's scepsis ten aanzien van overspannen bestuurlijke ambities komt treffend tot uitdrukking in de eerste korte zin van het voorwoord van het reeds genoemde eerste gemeenschappelijke boek van de CMTT-onderzoeksgroep. Het staat er onopvallend en onschuldig: 'Overheidsbeleid heeft ook resultaten' (d'Anjou en Bernts, 1991: 3). Maar wat hier wordt bedoeld is overduidelijk: het is eerder uitzondering dan regel dat overheidsbeleid de bedoelde resultaten bereikt.

3.2. *De theoretische ambitie*

Zoals het in dit boek opgenomen overzicht van Leo's publicaties duidelijk maakt, heeft hij in de loop der jaren gepubliceerd over uiteenlopende onderwerpen. De meest in het oog springende voorbeelden zijn opvattingen over misdaad en straf (d'Anjou et al., 1978), sociale rechtvaardigheid (Bernts, d'Anjou en Houtman, 1992; d'Anjou, Steijn en Van Aarsen, 1995), de totstandkoming van wetgeving (1986) en, bovenal, het optreden van sociale bewegingen (d'Anjou, 1996; Klandermans en d'Anjou, 1996; d'Anjou en Van Male, 1998). Het is Leo nooit primair te doen om het beschrijven van een onderwerp dat hij om wat voor reden dan ook interessant vindt. Steeds gaat het hem om het blootleggen van de meer algemene onderliggende mechanismen. Hij verricht geen empirisch onderzoek om hiaten in de empirische kennis op te vullen, maar om inzicht te krijgen in de houdbaarheid van meer algemene theoretische principes.

Dat zijn onderzoek steeds theoretisch gestuurd is, blijkt bijvoorbeeld uit zijn proefschrift *Actoren en factoren in het wetgevingsproces*, waarop hij in 1986 in Leiden bij Kees Schuyt promoveerde. In de eerste vijf hoofdstukken (die bijna de helft van de ongeveer 300 pagina's beslaan!) wordt op grond van een uitgebreide literatuurstudie een theoretisch model geconstrueerd, dat vervolgens wordt geconfronteerd met twee empirische cases, waarna het boek wordt besloten met conclusies over de merites van het getoetste model en dit voor zover nodig wordt bijgesteld. De twee cases, de wijziging van de wettelijke regels betreffende de huurbescherming en de totstandkoming van algemene wettelijke regels op het gebied van de milieuhygiëne, zijn op zijn zachtst gezegd niet bijster opwindend. Ze zijn dan ook niet gekozen omdat Leo ze in zichzelf zo interessant of belangrijk vindt, maar gewoon omdat ze geschikt zijn om de geformuleerde theorie over de totstandkoming van wetgeving te toetsen.

In dit licht is ook de ondertitel die Leo aan zijn proefschrift meegaf veelzeggend: *Een empirische theorie over de totstandkoming van wetgeving*. De aanduiding 'empirische theorie' is hier opvallend. Zij onderstreept dat onderzoek wat Leo betreft steeds gericht moet zijn op het vaststellen van de houdbaarheid van meer algemene theoretische inzichten, terwijl hij theoretiseren zonder zich systematisch rekenschap te geven van de sociale werkelijkheid ook niet erg zinvol vindt. Wij treffen in Leo's oeuvre dan ook geen empirisch onderzoek zonder theoretische implicaties aan en ook geen theoretische exercities zonder empirisch onderzoek. Maar in een ander opzicht is de ondertitel van Leo's dissertatie juist weer verrassend 'on-d'Anjouiaans'. Misschien

zou, in het licht van zijn typerende degelijkheid en vasthoudendheid, *'De' empirische theorie over de totstandkoming van wetgeving* meer voor de hand hebben gelegen.

De opmerkelijke combinatie van veelal kwalitatief onderzoek op basis van schriftelijke bronnen enerzijds en een strenge modelmatige en toetsende aanpak anderzijds is kenmerkend gebleven voor Leo's onderzoek. Zij wordt ook gehanteerd in zijn belangrijkste boek, *Social Movements and Cultural Change: The First Abolition Campaign Revisited* (1996). In dit boek volgt Leo de causale keten die uiteindelijk tot veranderde wetgeving kan leiden verder terug in de tijd. Ook hier gaat het hem niet primair om het gedetailleerd in kaart brengen van het proces dat uiteindelijk zou leiden tot de afschaffing van de slavernij, maar vooral om de vraag wat deze specifieke case study ons in meer algemene zin leert over sociale verandering en het ontstaan van sociale bewegingen.

Veelzeggend in dit opzicht is de e-mail die Leo kort na het verschijnen van zijn artikel 'The Riddles of Rock and Roll' (2003) in het elektronische tijdschrift *Soundscapes* verzendt aan collega's van de Faculteit der Sociale Wetenschappen. (Uiteraard) keurig de juiste hyperlink verschaffend en *en passant* enkele waarschuwende woorden tot de lezer richtend over de tekortkomingen van oudere versies van het programma *Netscape*, maakt Leo duidelijk dat hij dit beschouwt als zijn afscheidsartikel (en om die reden is het ook opgenomen in dit boek). Maar vooral tekenend is dat hij in deze e-mail zijn artikel niet aanprijst aan liefhebbers van rock and roll, maar aandacht vraagt voor het ruimere belang ervan – ook voor Sociologen en Bestuurskundigen die zich met hele andere onderwerpen bezighouden. Dit onderstreept de theoretische ambities van Leo's onderzoeksinspanningen. Welbeschouwd is hij helemaal niet geïnteresseerd in het schrijven van strikt empirische artikelen over meer of minder leuke onderwerpen.

3.3. Een theoretische typering

Wie het werk van Leo in hoofdlijnen theoretisch wil typeren, denkt in de eerste plaats aan de rol die sociale bewegingen spelen bij het op gang komen van veranderingsprocessen. Sociale bewegingen zijn interactiesystemen, die gericht zijn op verandering van de dominante zingevingsystemen. Daarmee zijn ze tegendraads. Ze dagen het gevestigde gezag uit door via het formuleren en uitdragen van een andere interpretatie van de situatie een achterban te creëren en te mobiliseren. Dergelijke sociale bewegingen komen in de optiek van Leo nooit zomaar uit de lucht vallen, maar ze kunnen evenmin worden beschouwd als min of meer 'automatische' reacties op maatschappelijk problemen. Er moet, wil een sociale beweging zich ontwikkelen, voldaan zijn aan een trits van individuele, sociale en culturele voorwaarden: initiatief, gelegenheid en macht. Hierbij gaat Leo's speciale aandacht uit naar het ontwikkelen en aanbieden van 'culturele' of 'ideologische' pakketten, die de belangrijkste doelstellingen van een sociale beweging verwoorden en haar zo van zin en richting voorzien.

Leo's meest omvangrijke en complete analyse van een sociale beweging treffen we aan in zijn hierboven reeds genoemde Amerikaanse boek, dat zonder twijfel zijn hoofdwerk mag worden

genoemd. In dit boek analyseert hij het ontstaan en de ontwikkeling van het abolitionisme, een beweging waarin buitenstaanders het opnamen voor de machteloze slaven. Hoewel bij Leo, zoals reeds opgemerkt, het theoretisch belang van de geanalyseerde cases steeds op de eerste plaats staat, is in dit geval duidelijk dat sprake is van persoonlijke affiniteit met het onderwerp. Ook in meer algemene zin is zijn sociologische belangstelling beïnvloed door de beweging van mei '68. Net zomin als voor sociale bewegingen als de genoemde, zijn sociale problemen, zoals verregaande maatschappelijke ongelijkheid, voor Leo een fatum. Maatschappelijke verhoudingen kunnen door sociale bewegingen sterk worden beïnvloed en tot op zekere hoogte is de samenleving dus wel degelijk maakbaar, al zijn reserves over technocratische dromen ten spijt.

Leo richt zijn aandacht tegelijkertijd op sociale interactieprocessen (de organisatie van het verzet, het leiderschap, de relaties tussen protestgroepen en de maatschappelijke instituties, met name de politieke) en op de analyse van de cultuur. Dit laatste behelst dan in de eerste plaats de analyse van (collectieve) zingevingsprocessen, alsook die van de culturele context (de *Zeitgeist* of dominante ideologie). Daarmee wordt zijn benadering getypeerd door sociale bewegingen als vooral culturele bewegingen, (collectieve) zingeving, zingevende actoren ('signifying agents'), maatschappelijk debat, mobilisering, oppositie, conflict, initiatief, gelegenheid, macht, en uiteindelijk (bij succesvolle actie) verandering van wet- en regelgeving. Binnen deze benadering is het niet verwonderlijk dat hij zich tevens interesseert voor bijvoorbeeld vormen van leiderschap – zoals recentelijk voor het fenomeen van een charismatisch leider als Pim Fortuyn (of is het Fortuin? Die 'y' schijnt een verandering door Pim zelf te zijn, omdat hij dat voornamer vond staan) en voor de rock and roll, een tegendraadse muziekstijl van een nieuwe generatie (die van Leo zelf), waarvan de betekenis evenmin los van de bredere maatschappelijke context kan worden begrepen.

Waar moeten wij Leo hiermee in theoretisch opzicht plaatsen? Hij verwijst zelf vrij regelmatig naar mensen als Tilly, Giddens en Klandermans, maar ook naar Weber, met name diens *Rechtssoziologie*. Dit laatste is uiteraard niet zo verwonderlijk voor iemand die zowel jurist als socioloog is. In het inmiddels roemruchte 'kruis van Berting' (bijvoorbeeld Berting, 1992) kan hij, na enige aarzeling, worden geplaatst in het vak van het methodologisch individualisme/intersubjectivisme. De aarzeling wordt ingegeven door het feit dat in het werk van 'de jonge Leo d'Anjou' (zijn dissertatie), nog elementen voorkomen van een cultureel structuralisme à la Parsons. Later is dat niet meer het geval.

In elk geval staat zijn werk haaks op dat van het methodologisch individualisme/rationalisme van bijvoorbeeld Boudon. Daarin speelt de productie van nieuwe collectieve zingevingen immers geen rol, terwijl dat bij Leo zoals gezegd juist de kern van de zaak is. Leo's nadruk op het belang van collectieve betekenisverlening en zingeving brengt hem niet in het 'hok' van de cultureel structuralisten, zoals Sorokin, Parsons en Benedict. Hij legt het zwaartepunt immers niet op de *reproductie* van collectieve zingevingen, maar juist op hun *productie* door (netwerken van) individuen. Dit verbindt hem in de eerste plaats met mensen als Blumer, Mead en Goffman, en meer in het algemeen met het Amerikaanse symbolisch interactionisme. Leo's benadering staat ook

tamelijk ver af van Touraine's 'théorie de l'action'. Touraine legt er de nadruk op, dat de samenleving in toenemende mate het product wordt van een strijd tussen collectieve bewegingen om de historiciteit: om de bepaling van de maatschappelijke verhoudingen van de toekomst. Een groot verschil tussen Touraine en Leo is, dat Leo's benadering terecht minder grandioos is. Bij hem gaat het niet om een abstractie als 'de' maatschappij, maar om de analyse van de vele elkaar beïnvloedende processen, waaronder het optreden van sociale bewegingen, die onder niet zelf gekozen voorwaarden stapsgewijs proberen om bepaalde maatschappelijke problemen op te lossen. En uiteraard: achter elke oplossing (b)lijken dan weer andere problemen schuil te gaan.

4. Besluit

Leo d'Anjou, zo zal het voorgaande duidelijk maken, is gefascineerd door het steeds precaire evenwicht tussen orde en chaos en door de onophoudende pogingen van maatschappelijke groeperingen om dit evenwicht te wijzigen. Hij is dan ook een man die de waan van de dag met grote scepsis beziet. Hij is zeker geen 'other-directed' persoonlijkheidstype in de klassieke zin van Riesman (1950), dat als een blad aan de boom met de wind meewaait, maar juist 'very much his own man', zoals men dat aan gene zijde van de grote plas pleegt te noemen. Hij is zeker ook geen 'tradition-directed' type in Riesmans zin. Het 'argument' dat 'iets nu eenmaal zo is, dat je daar niet moeilijk over moet doen, maar het gewoon moet aanvaarden' zegt hem welbeschouwd helemaal niets. Behalve dan dat het zijn intellectuele fascinatie wekt: Hoe komt dat toch? Dat zoveel mensen iets dat absoluut niet vanzelfsprekend is toch als zodanig definiëren?

Van de drie door Riesman onderscheiden typen lijkt Leo nog het meest op het 'inner-directed' type: de 'man uit één stuk', die weet wat hij vindt en die ook heel goed weet waarom hij dat vindt en die bijgevolg zijn persoonlijke overtuigingen koestert. Daarmee is Leo, het is in het voorgaande uitgebreid gedocumenteerd, iemand waar men van op aan kan: loyaal, behulpzaam, plichtsgetrouw en altijd degelijk en solide. Het zijn van die langzamerhand uitstervende karaktertrekken, waarvan de waarde niet genoeg kan worden benadrukt. De toenemende preoccupatie met de ontplooiing van het zelf en met strikt persoonlijke belangen dreigen vandaag de dag de arbeidsorganisatie, de universiteit niet in de laatste plaats, steeds meer te veranderen in een soort duiventil, waarin dit type met een lampje moet worden gezocht. In toenemende mate gedreven door wat men persoonlijk 'leuk' vindt of opportuun acht, dreigen de organisatie en de anderen die daar werkzaam zijn, steeds meer te verworden tot slechts hulpbronnen die de eigen doelstellingen faciliteren of juist in de weg staan.

De schaduwzijden van dit proces zullen in de komende decennia pas in hun volle omvang duidelijk worden. Maar de eerste tekenen zijn reeds onmiskenbaar zichtbaar. Niet alleen onder bestuurders, die hun werkzaamheden voor een bedrijf vaak nog slechts beschouwen als een tussenstap in hun persoonlijke carrière, maar zeker ook onder uitvoerende medewerkers. Dit geldt

in bedrijven, waar medewerkers zich steeds moeilijker kunnen identificeren met hun arbeidsorganisatie als gevolg van de frequente wisselingen van de wacht op bestuursniveau, de elkaar in hoog tempo opvolgende fusies en reorganisaties en de toegenomen oriëntatie op verdere expansie en de grillen van de internationale markt, maar het geldt zeker ook voor universiteiten.

De diarree aan herprofilingsplannen, reorganisaties, evaluaties en nieuwe beleidsvoornemens die universitair medewerkers met de regelmaat van de klok over zich uitgestort krijgen van de zijde van overheid, KNAW, VSNU, NWO, het eigen College van Bestuur, het eigen Faculteitsbestuur en het bestuur van de eigen vakgroep, heeft vooral één pervers gevolg. Dat is een verdere versterking van de toch al onrustbarende toenemende neiging om zich terug te trekken op wat men beschouwt als de eigen kernactiviteiten. 'Het zal mijn tijd wel duren' c.q. 'Zijn er elders geen interessantere mogelijkheden voor mij?' worden steeds frequenter voorkomende houdingen.

De gevolgen voor de stabiliteit, koersvastheid en betrouwbaarheid van de organisatie op langere termijn laten zich raden. Vooral studenten en jonge onderzoekers zijn daarvan de dupe, omdat vooral zij behoefte hebben aan een beschermend en stimulerend klimaat met collega's waarop men kan bouwen. Maar het type collega dat bereid en staat is om zo'n klimaat te scheppen, dreigt uit te sterven als gevolg van de dynamiek waaraan universiteiten zich deels willens en wetens, en deels gedwongen door externe omstandigheden, hebben overgeleverd. Typisch zo'n proces dat Leo d'Anjou hoofdschuddend gadeslaat. Degenen die aan dit boek een bijdrage hebben geleverd weten dat hij gelijk heeft. Want zij hebben destijds als jonge onderzoekers volop kunnen profiteren van Leo's inspanningen om het warme nest in te richten waarin zij tot intellectuele wasdom hebben kunnen komen. En zij zijn hem daar dankbaar voor. Net als Jan Berting en Lex Cachet, de laatste als oudgediende van de toenmalige vakgroep Algemene Sociologie, waren zij daarom graag bereid om, als kleine blijk van hun grote waardering, een bijdrage aan dit vriendenboek te leveren¹.

Uiteraard is steeds gestreefd naar bijdragen die enerzijds de eigen intellectuele fascinaties weerspiegelen, maar die anderzijds raken aan de thema's en problemen waaraan Leo belang hecht.

Als primus inter pares bijt Jan Berting het spits in deze bundel af. Zijn bijdrage over maatschappelijke verandering en leiderschapsvormen past precies in de onderwerpen waarin Leo interesse heeft. Met name de analyse van de opkomt van Pim Fortuyn zal hem zeer interesseren. Ook de conclusie dat fundamentalistisch leiderschap in Nederland niet veel kans heeft, doch leiderschap gebaseerd op protestpopulisme wel, zal zijn interesse hebben. Wij zijn benieuwd of Leo het er ook mee eens is!

De tweede bijdrage is van de hand van Dick Houtman. Deze analyseert enkele vandaag de dag in het oog springende bronnen van intellectuele onvrede en conflict onder sociologen. Deze turbulentie is volgens hem enerzijds een onontkoombaar gevolg van in de jaren zestig ingezette pogingen om de sociologie te onttoveren. Maar anderzijds dreigt dit streven, hoe wenselijk en noodzakelijk het naar zijn oordeel destijds ook was (en nog steeds is), de toekomst van de sociologie als onafhankelijke discipline te ondergraven.

Ook de derde bijdrage – geschreven door René Moelker – zal met belangstelling door Leo worden gelezen. René pakt namelijk de draad van Leo's belangrijkste werk op en beschrijft hoe één der belangrijkste klassieke Sociologen (Norbert Elias) aankijkt tegen slavernij en sociale verandering. Van belang is daarbij vooral dat hij daarbij gebruik maakt van een aantal onbekende bronnen.

Freek de Meere doet in het vierde hoofdstuk een dappere poging om Leo's werk te bekritisieren. Volgens hem bevat de eerder genoemde dissertatie *Actoren en factoren in het wetgevingsproces* een belangrijke leemte. Met zijn bijdrage over persoonlijke factoren bij de totstandkoming van wetgeving probeert hij in deze leemte te voorzien. Wij zijn benieuwd naar de reactie van Leo hierop!

Peter van der Parre is verantwoordelijk voor het vijfde hoofdstuk. Bij het schrijven hiervan heeft hij zich laten inspireren door het werk bij zijn huidige werkgever (het Rijk). Hij laat in zijn analyse (waarin arbeid en arbeidsoriëntaties van managers centraal staan) zien hoezeer hij zich in zijn manier van kijken heeft laten beïnvloeden door Leo. Evenals voor de meeste andere auteurs van deze bundel geldt immers dat Leo een belangrijke rol heeft gespeeld bij de eerste aanzetten tot zijn dissertatie (waarin arbeidsoriëntaties centraal stonden).

Peter Mascini bouwt in de zesde bijdrage voort op het onderzoek van zijn proefschrift. De aangesneden thematiek – kernachtig onder woorden gebracht met 'de illusie van controle' sluit uiteraard goed aan bij Leo's grote aarzelingen aangaande al te grote ambities van de overheid en de maakbaarheid van de samenleving.

Het hoofdstuk van Bram Steijn is van een iets andere orde. Hij bouwt voort op een internationaal artikel over determinanten van opvattingen over sociale rechtvaardigheid dat in 1995 is geschreven op basis van een leeronderzoek door studenten. Hoewel de eerdere bevindingen in deze analyse nauwelijks worden gerepliceerd, zal de conclusie dat 'cultuur ook hier telt' Leo zonder twijfel deugd doen.

De laatste bijdrage is van de hand van Lex Cachet. Hoewel deze auteur nooit formeel lid geweest is van CMTT, heeft hij in een eerdere fase wel samengewerkt met Leo in de vakgroep Algemeen Sociologie en heeft hij ook bestuurlijk met hem samengewerkt. Zijn bijdrage bevat het antwoord op een vraag die Leo hem altijd in de wandelgangen stelde: 'Ben je al burgemeester?'

Wij zijn er zeker van dat Leo al deze bijdragen met belangstelling – maar waarschijnlijk niet altijd met instemming – zal lezen. Wij hopen uiteraard bovendien dat andere lezers geïntrigeerd raken in de bijdrage van Leo d'Anjou aan de Sociologie.

Noten

---

¹ Niet iedereen was in staat een bijdrage voor deze bundel te leveren. Met name Ton Bernts en Marco de Witte waren hiertoe helaas door drukke werkzaamheden niet in staat. Leo heeft hier ongetwijfeld begrip voor.

Literatuur

- Anjou, L. d' (1996). *Social Movements and Cultural Change: The First Abolition Campaign Revisited*. New York: Aldine de Gruyter.
- Anjou, L. d' (2003). The Riddles of Rock and Roll. In: *Soundscapes – Online Journal on Media Culture* 6(April) (<http://www.icce.rug.nl/~soundscapes/HEADER/colophon.html>).
- Anjou, L. d' en J. van Male (1998). Between Old and New: Social Movements and Cultural Change. In: *Mobilization* 3(2): 207-226.
- Anjou, L. d', A. Steijn en D. van Aarsen. (1995). Social Position, Ideology and Distributive Justice. In: *Social Justice Research* 8(4): 351-384.
- Anjou, L. d' (1986). *Actoren en factoren in het wetgevingsproces: Een empirische theorie over de totstandkoming van wetgeving*. Deventer: Tjeenk Willink.
- Anjou, L. d' en A.P.J. Bernts (red.) (1991). *Presteren en verdelen in Nederland: Over individuele belangen en maatschappelijke solidariteit*. Meppel: Boom.
- Anjou, L. d', C. Cozijn, L. van der Toorn en C.M.R. Verkoeyen (1978). Demanding More Severe Punishment: Outline of a Theory. In: *British Journal of Criminology* 18(4): 326-347.
- Aupers, S., D. Houtman en I. van der Tak (2003). 'Gewoon worden wie je bent': Over authenticiteit en anti-institutionalisme. In: *Sociologische Gids* 50(2): 203-223.
- Bernts, T. (1991). *Leven zonder zorg: Oordelen over risico's, rechtvaardigheid en solidariteit in de gezondheidszorg*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Bernts, T., L. d' Anjou en D. Houtman (1992). Citizenship and Social Justice. In: *Social Justice Research*, 5(2): 195-212.
- Berting, J. (1992). *De technologische factor: Een sociaal-wetenschappelijke analyse*. De Lier: Academisch Boekencentrum.
- Houtman, D. (1994). *Werkloosheid en sociale rechtvaardigheid: Oordelen over de rechten en plichten van werklozen*. Amsterdam: Boom.
- Klandermans, B. en L. d' Anjou (1996). *Sociale bewegingen*. Themanummer Sociale Wetenschappen 39(2).
- Luhmann, T.M. (1989). *Persuasions of the Witch's Craft: Ritual Magic and Witchcraft in Present-Day England*. Oxford: Basil Blackwell.
- Moelker, R. (1992). Zou hij onze nieuwe werknemer kunnen zijn? Veranderingen in gevraagde kwalificaties als weerspiegeling van veranderingen in de betekenis van prestatie: Een inhoudsanalyse van personeelsadvertenties. De Lier : Academisch Boeken Centrum
- Oorschot, W. van (2003). *Over de culturele analyse van sociaal beleid (oratie KUB)*. Tilburg: Departement Sociologie.
- Riesman, D. (1950). *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*. New Haven: Yale University Press.
- Steijn, B. en M. de Witte (1992). *De Januskop van de industriële samenleving: Technologie, arbeid en klassen aan het begin van de jaren negentig*. Alphen aan den Rijn: Samsom.